

A Kárpát-medence könyves műveltsége 3

Körmendy Kinga

Kodikológia és művelődéstörténet 5

Sarbak Gábor

A magyarországi kódextöredékek kutatása 10

Monok István

Könyvtárak és könyvolvasás 17

Szabó Béla

Jogászaink olvasmányai a kora újkorban 23

Varga András

Orvosaink olvasmányműveltsége a 17. században 35

Domokos György–Hausner Gábor–Veszprémy László

Eruditio militaris 40

Farkas Gábor Farkas

Számítógépes adatbázisok az Egyetemi Könyvtár
legrégibbi állományából 48

Keveházi Katalin–Varga András

Régi könyvek számítógépes feldolgozása
a JATE Központi Könyvtárban 57

Petőfi S. János–Benkes Zsuzsa

A szövegtani kutatás diszciplináris környezete 63

Török Tamás

A tanulói érdeklődés alakulása Esztergom iskoláiban 72

Nagy József

Személyiségfejlődés és nevelés 83

Vastagh Zoltán

Facilitátorok és mentorok 94

Fábián László

Vagyok én az én idóm? 98

Tarján Tamás

Madártan 102

Jákfalvi Magdolna

Egy színház a világ 106

György Lajosné

A félrevezetés könyvei 110

Honffy Pál

Az esztétika átrendezése 116

Varga Gábor

Népoktatás Alsóvadászon 120

Jogászaink olvasmányai a kora újkorban

Midőn – kapcsolódva a kora újkori magyarországi könyvkultúra rekonstruálása érdekében az utóbbi évtizedekben megindult kutatásokhoz – a 16–18. századi magán- és intézményi könyvgyűjtemények anyagát egy-egy – sokszor talán mesterkéltné – „szakmai” szempont szerint tekintjük át, és egy „szakma vagy fenköltebben egy tudományág” – jelen esetben a jogi és politikai irodalom – jelenlétére, arányára, illetve jelentőségére kérdezzünk rá, nem pusztán művelődéstörténeti érdeklődés vezet bennünket. Az adott „szakmához vagy tudományághoz” sorolható könyvek, az ilyet tartalmazó könyvtárak kutatása az adott tudomány számára is jelentőséggel bír.

Fokozottan így van ez a jogtörténet-tudomány tekintetében. Elsősorban persze egy nagy történelmi hagyománnyal rendelkező szakma információs háttérének a kutatásáról van szó, de nem egyszerűen csak erről. A kérdésfeltevés egész kora újkori jogfejlődésünk, de még inkább jogi kultúránk jellegét feszegeti és bizonyos újraértékelését célozza. Magyarázandó a kutatás ezen kettős célkitűzését, az eddigi eredmények ismertetése előtt egy kis kitérőt kell tennünk, előrebocsátva, hogy a végleges válaszoktól a kutatás mai állása mellett még távol vagyunk.

A jog elsősorban a társadalmi rendben felmerülő meghatározott problémák megoldását jelenti. Az embereket a körülmények mindenkor olyan rendezési problémák elé állítják, melyeket meg kell oldaniuk. A jog csakúgy mint a társadalmi rend, nem egyszer és mindenkorra adott és meghatározott. A jog, mint normarendszer egy „kihívásra” adott olyan „válaszként” fejlődik, mely az ember szellemi alkotóerejéből, a tényállás – helyes vagy hibás – megítéléséből, a hasznosnak és eszményien szükségesnek tekinthető megoldások – helyes vagy hibás – felismeréséből alakul ki. Talán kissé patetikusan fogalmazva: a megoldás megtelelése a jogászok feladata. Létrehozhatnak új szabályokat, új normákat, de ugyanakkor – mivel a jog nagy mértékben tárgyhoz kötött – a jogászoknak széles körben lehetőségük van arra, hogy – bizonyos keretek között – esetleg egy másik jogi kultúrától átvegyenek megoldásokat. Az egyszer megtalált jó megoldások hosszabb időn keresztül alkalmazhatónak bizonyulhatnak, ugyanakkor azonban adott esetben félrehozhatóak is válhatnak. Mint mindenütt a kultúra fejlődésében, a jog területén is sikeres és elhibázott megoldások léteznek egymás mellett. Mindenesetre a jogászok munkája így vagy úgy, de szöveghez kötött. A megtelelt megoldásokat alkalmazásukhoz szövegbe kell önteni. A jogász legfontosabb munkaeszköze az alkalmazandó normákat, megoldásokat, válaszokat megőrkítő szöveg, legyen az korunk Interneten vagy lézerlemezen megjelenő jogszabálya, vagy a jogelvek interpretációját, a kor jogtudósainak *communis opinio*nját tartalmazó közép- vagy kora újkori kódex.

Az elkövetkezőkben egyébként jogász alatt elsősorban nem a különböző, mindenki által jól ismert jogászai szakmák gyakorlóit értjük. Vagyis elsősorban nem a társadalom bizonyos konfliktusfeloldó, az emberek bajait megoldani segítő feladatokkal foglalkozó tagjait tekintjük csak jogászoknak. Nem az ellátandó és a történelem folyamán differen-

ciálódó szakmák felől közelítjük meg elsődlegesen a jogász fogalmát. Az alábbiakban a jogászokat mindenekelőtt sajátágos ismeretek birtokosainak tekintjük. Tehát elsősorban azon megszerzett ismereteik alapján határozzuk meg itt a jogászokat, amelyek lehetővé tették és teszik gyakorlati és alapvetően az emberek szolgálatában kifejtett, illetve társadalmi szervező és integráló tevékenységüket. Azokat tekintjük tehát – tágabb értelemben – jogászoknak, akiket jellegzetes jogi ismereteik – és ismeretreprodukálási eszközeik, lehetőségeik – választottak el a társadalom többi tagjától.

A fent említett első megközelítés tehát a megoldások ismeretének az eszköztáraként határozza meg a könyvet. Ma sem lehet szebben megfogalmazni, mint azt *Iványi Béla* tette: „Igen érdekelt..., hogy vajjon hajdanában Magyarországon az igazságot keresők és osztogatók miféle forrásokból, miféle könyvekből sajátították el a jogot? Sokat kutattam és kerestem, hogy országos főbíráink, politikai vezéralakjaink könyvtáraiban melyek voltak a jogi tartalmú, hogy úgy mondjam, standard munkák?”

Erre az olvasmányszociológiai nevezhető kérdésre az átfogó válasz mind ez ideig elmaradt. Elfogadva azonban a jogászai szakma racionalizáló jellegét, azt, hogy a jogászok mindennapi feladata a felmerülő problémák szakszerű gyakorlati elrendezése, feltételezhetjük, hogy munkaeszközeik kiválasztása is racionális. A jogászok többé-kevésbé azokat a jogi tárgyú könyveket szerezték be és tartották könyvtárukban a 16–18. században is, melyekre munkájukhoz szükségük volt. Másrészt viszont azt is feltételezhetjük, hogy akinek nagy számban voltak birtokában jogi könyvek, az vagy maga, vagy rokonságának tagja – tágabb értelemben – jogásznak, de leginkább valamilyen okból a jogi problémák iránt érdeklődőnek tekinthető.

A jogi könyvek jelenléte a kora újkori könyvtárakban, könyvjegyzékekben, könyveket felsoroló hagyatéki leltárakban tehát a jogászok, a jogi problémák léte miatt magától értetődő. Az azonban, hogy milyen tartalmú és honnan származó könyvek voltak feltehetően egy-egy könyvtárban, már sokat elárulhat jogtudóink tanultságáról, érdeklődéséről és korabeli lehetőségeiről. A hatástörténeti megközelítés kapcsán az alábbiakat kell előre bocsátanunk:

Az európai jogtörténet-tudomány Magyarországot egyértelműen az európai jogi kultúra részesének tekinti, s magánjogi fejlődésünket az európai *ius commune* hatókörébe sorolja. Ez a megállapítás nem csupán középkori jogéletünkre vonatkozik, hanem az újkorra, a római jog európai recepciója utáni időszakra is.

Ez a besorolás a magyar magánjogtörténeti kutatások jelenlegi állása szerint, különösen az újkor tekintetében, meglehetősen bizalmas alapul. Ugyanis míg középkori jogéletünk szinte minden területe többé-kevésbé részletes vizsgálat alá került az utóbbi évtizedekben, addig a 16–18. századi magánjogtörténetünk hiányzó fejezetei még jórészt megírásra várnak. A tudós jogok, a *ius civile* és a *ius canonicum*, továbbá az európai jogtudomány hatása a magyar magánjogra lényegében máig feltáratlan terület.

E hiányzó fejezetek számbavétele megtörtént, a hiátusok betöltésére kutatási programok körvonalazódtak. A külföldi tudományos közvélemény érdeklődéssel, sőt mondhatjuk, megkülönböztetett figyelemmel várja az eredményeket, melyek lehetővé teszik a késő középkori kora újkori magyar magánjog alaposabb megismerését.

A munka több síkon folyhat. A jogforrások, valamint a joggyakorlat elemzése mellett és azok jobb megismeréséhez elkerülhetetlen a kor magyar jogtudományi irodalmának mindenféle le- vagy felértékelő előítélettől mentes számbavétele. A korabeli jogi kultúrtság feltárásához hozzájárulhatnak azok az ismeretek is, melyeket az újkori magyar értelmiség azon tagjairól szerezhetünk, akiket tudásuk, betöltött tisztségük, hivataluk alapján a jogtudók közé sorolhatunk.

A „személyi oldal” kutatása azért tekinthető fontosnak, mert a modern európai jogtörténeti irodalom a *ius commune* átvételét, recepcióját – a korábbi állásponttól eltérően – már nem kizárólag a római és kánoni jog anyagi szabályainak és jogintézményeinek átvétele-

ként fogja fel, hanem egy hosszú távú kultúrtörténeti és szociológiai folyamatnak tekinti. Ennek a térségenként eltérő időpontokban lejátszódó, de összeurópainak tekintett folyamatnak a lényege a jogéletnek, a jog művelésének tudományossá válása, vagyis a jogi, politikai kérdéseknek a korabeli tudomány, elsősorban a skolasztikus jogtudomány segítségével való megoldása, a közélet racionalizálása. Ez azonban elképzelhetetlen a kor tudományos műhelyeiben, az egyetemeken – eleinte a Bolognában kialakult egységes, majd differenciálódó módszer alapján – kiképzett szakemberek, a „tudós jogászok” nélkül. Leegyszerűsítve tehát azt mondhatjuk, hogy az Európa egyetemein a „tudós jogokban” ismereteket szerzett jogvégzettek előbb politikai, majd gyakorlati jogéletbeli alkalmaztatása és szerepvállalása az előfeltétele, illetve bizonyítéka a *ius commune* beszívargásának az egyes társadalmak jogéletébe. A megszerzett ismeretek alkalmazásának lehetőségéről van itt szó.

Az egyetemi vagy – a nálunk inkább uralkodó gyakorlati jellegű – tanulási folyamatban szerzett ismeretek alkalmazásának, szinten tartásának, fejlesztésének elengedhetetlen kelléke azonban a tudásanyag reprodukálhatósága, elérhetősége, a könyvben megtestesülő lehetőség, a „potenciális olvashatóság” (*Monok István*). Annak ismerete, hogy a könyvek mit árulnak el arról, hogy milyen mintákat követtek jogtudóink, talán még közvetlenebb bizonyítékát adhatja a *ius commune* hazai recepciójának, az európai minták kényszerű vagy önkéntes követésének, mint a peregrinusok között keresni a külföldön jogot hallgatókat. Sokak szerint ez a mintakövetés kényszerű volt hazai jogi irodalom híján. De miért volt oly kis számú, egy „jogász nemzethez” szinte méltatlanul csekély a hazai jogi irodalom, egy olyan korban, mikor a helyes megoldások megtalálásában jóval nagyobb szerepe volt az elvek, a tudományos nézetek értelmezésének, mint a – nem minden problémakörre kiterjedő – jogszabályoknak. Talán azért, mert itthon a magától értetődöttség természetességével merítették abból a tárházból, amit a *ius commune* irodalma rendelkezésre bocsátott. A magyar szokásjogba zárttság, *Werböczy Hármaskönyvének* mindenkeftettségére ellenére is.

Tudjuk persze, hogy egy könyv léte, megléte egy könyvtárban, korántsem jelenti a könyv tényleges használatát. De a jogi könyvek esetében egy valószínűbb, egy tárgyiasult lehetőségről van szó.

Ezen második kérdéskör, a könyvek hatásának vizsgálata még gyerekcipőben jár. De talán éppen a jogtudomány területén van a legnagyobb esély, hogy felmérhessük, hogy a könyvek meglétében benne rejlő hatáslehetőség mennyire érvényesült. Ezt elsősorban az teszi lehetővé, hogy a könyvekből nyert ismeretek egy másik forrástípusban – mégpedig a bírósági és hivatali akták hatalmas és eddig fel nem tárt anyagában – is megjelenhetnek.

A szoros kapcsolat a jogi könyvek és használóik között évszázadokon át mindenképpen feltételezhető. Kiváltképpen így volt ez – ismereteink szerint – a középkorban, mikor a könyv még nem volt „tucattermek”.

Középkor

Köztudott, hogy a hazai írás- és jogtudó réteg már az Árpád-korban szétvált egy tudósabb, egyetemet végzett doktori rétegre és a kancelláriákban, kolostori iskolákban, bíróságok mellett a gyakorlatban kiképzett hazai deákrétegre. A szerencsésebb klerikusok és

*Az európai jogtörténet-tudomány
Magyarországot egyértelműen
az európai jogi kultúra
részesének tekinti, s magánjogi
fejlődésünket az európai
ius commune hatókörébe sorolja.
Ez a megállapítás nem csupán
középkori jogéletünkre
vonatkozik, hanem az újkorra,
a római jog európai recepciója
utáni időszakra is.*

világiak külföldi egyetemeken tanulhattak, a legjelentősebb olasz jogtudósok tanaival ismerkedhettek. A túlnyomó többség viszont a hazai szokásjogban nyert kiképzést a hazai, elsősorban egyházi iskolákban. Ez a szétválási tendencia a 14–15. században is erősödött, a három magyarországi egyetemalapítási kísérlet ellenére.

Mindezt figyelembe véve és előrebecsátva, hogy ez irányú ismereteink korlátozottak, Mohács előtti jogászságunkról összefoglalóan azt mondhatjuk el, hogy a központi szervek, a kancellária és a kúria hivatásszerűen joggal foglalkozó tagjait szemügyre véve a szervek szervezeti kettősségével (kancellária: „közigazgatás”, diplomácia; kúria: igazságszolgáltatás) szinte teljesen egybeesett a „doktorok” és „praktikusok” jogász rétegének európai távlatú megkülönböztetése. A kancellária a politikus, diplomata egyházi tudósok, a „doktorok” kezében volt, míg a bírák és bíróságok inkább a gyakorlati jogászok, a világi „praktikusok” közül kerültek ki. E két réteg nemcsak tevékenységi és hatókörében, hanem képzettségében, javadalmazottságában, karrierjében és minden valószínűség szerint – különösen a Mohács előtti századot tekintve – olvasottságában, könyvhasználatában is eltért egymástól.

A középkorban a jogi könyvek első magyarországi megjelenése szoros kapcsolatban állt az egyetemjárással. Az olasz – elsősorban a bolognai és padovai – jogi egyetemek hazai látogatói természetesen magukkal hozták azokat az értékes kéziratokat, melyeket az egyetemi városokban vásároltak, s melyeket tanulmányaik során használtak. Ezzel hozható összefüggésbe, hogy a 13. századból jogi könyvek hazai jelenlétének nemcsak szórványos (egy-egy végrendeletben, vagy adásvételi szerződésben fel-feltűnő) nyomaival találkozunk, hanem tudjuk például, hogy a veszprémi káptalani iskola 1276-os égése során tizenöt római és kánonjogi könyv pusztult el. A tény, hogy a 13. század végén a királyi és királynéi kancellária vezetése az egyetemeken végzett, „tudós” jogászok kezébe került, hogy ebben az időben szilárdult meg a hiteleshelyek intézményrendszere, valamint az egyházi bíróságok szervezete, s hogy ekkor kezdődött el hazánkban a – később háttérbe szoruló – közjegyzőség lassú térhódítása is, azt sugallja, hogy a jogi képzettség térnyerésével együtt a jogi könyvek elterjedése is együtt járt. 1298-ból jelentik a források, hogy az esztergomi érsek bíróságára szakértőként meghívott egyházjogászok „könyveiket forgatván” adtak véleményt az eléjük tárt ügyekben.

A következő évszázadra vonatkozóan több forrásból tudomást szerezhethünk arról, hogy elsősorban a világi és egyházi elit, a központi közigazgatás és bíráskodás résztvevői rendelkeztek mindazokkal a forrásokkal, melyek segíthették őket a jogi problémák megítélésében. A tudósítások mellett, melyek a jogi, elsősorban kánonjogi könyvek jelenlétét a királyi és főpapi udvarokban igazolják, a korabeli oklevelek elemzése azt is kimutatta, hogy ezeket a forrásokat alkalmazták is, és legalább a legfontosabb kánonjogi törvénykönyvek ezen elit körében közkézen forogtak. Továbbmenve azonban éppen egy könyvjegyzék (a nagyszebeni prépost 1360–70 között készült jegyzéke) bizonyítja, hogy a tőle kikölcsönzött jogi könyvek révén a század második felében a tudós jogok ismerete az egyetemet nem járt egyháziak körében is tért nyert.

E kora tehetők egyébként a hazai jogi irodalom szerény kezdetei is, melynek kialakulásában is nagy szerepet kapott a külföldi tekintélyes művek hazai viszonyokhoz igazítása. A viszonylag nagy számban ismertté vált hazai formuláskönyvek szerkesztése során is, mely művek elsősorban nem a „jogtudomány”, hanem a joggyakorlat elvárásainak feleltek meg, figyelembe vették az országban minden bizonnyal nagy számban közkézen forgó jogi kéziratokat. Ezekből és a „tudós jogok” legfontosabb forrás- és kommentár-gyűjteményeiből állt össze a 15. századtól közkönyvtári feladatokat is ellátó plébániai, káptalani és városi könyvgyűjtemények jogi jellegűnek tekinthető anyaga. Az ismert könyvanyagban a kánonjogi művek túlsúlya figyelhető meg a római jogi könyvekkel szemben. Míg utóbbiak elsősorban a világi jogot is hallgató peregrinusok révén kerülhettek be a különböző gyűjteményekbe, addig a kánonjogi munkák egyéb csatornákon is

beármolhattak, hiszen a 15. századi könyvjegyzékek szerint az egyházi irodalom szintje elárasztotta hazánkat.

Ugyanakkor látnunk kell, hogy a formuláskönyvek elszaporodása a 15–16. század fordulóján egy bizonyos elfordulást jelentett – elsősorban a „domidoctus” rétegben – a tudós jogoktól. Ezek az „íratmintatárak”, melyeket a hazai szokásjog első, oktatási és gyakorlati igényeknek megfelelő feljegyzéseiként tartunk számon, nagy népszerűségnek örvendtek ebben a korban. Ugyanakkor azonban mindenképpen bizonyos visszaesést is jelentettek a jogtudók jogi kulturáltságában. A formulák gyűjteményei a sablonos, ismétlődő mondatok, kifejezések, klauzulák megőrzését szolgálták. Megtakarították az újrafogalmazás fáradságát, de ugyanakkor a jogi precizitást, a kívánt joghatás biztosítását is szolgálták. Az azonos jellegű iratok variánsai egy-egy jogeset különböző megoldását tették lehetővé.

A formuláskönyvek készítésének és elterjedésének jelensége – melyet a kutatások sugallnak – persze nem kifejezetten a tudós jogi könyvek iránti kereslet visszaesését jelentette, hanem inkább azt, hogy megnőtt azoknak a száma, akik ezeket az egyszerűbb ismeretforrásokat a mindennapi életben használták, alkalmazták. A 15. század után kiépült a megyei jegyzői szervezet (a jegyzők tekinthetők bizonyos szakismerettel rendelkezőknek a nemesi vármegye apparátusában), s a kevés nótárius szinte kizárólag deákműveltséggel rendelkezett. Középkori városaink okleveles gyakorlata azt mutatja, hogy gyakorlati szakembereik csak a szűkebb pátria szokásait, jogát ismerték. (A 15–16. század fordulóján Pesten és Budán tizenkilenc ügyvéd tevékenykedett.) A városi praxisról rendelkezésre álló adataink azt mutatják, hogy a jogtudás csak a 16. században lett a polgárság szélesebb rétegeinek sajátja. A nyugati fejlődésben oly nagy fontosságú közjegyzői szervezet nálunk nem alakult ki. Az ezt helyettesítő hiteleshelyek gyakorlatát pedig a kúria, a „praktikusok” gyakorlata befolyásolhatta inkább.

Mohács után

Módszertani megjegyzések

A hazai jogászok és a könyvek kapcsolatának megítélése a 16–18. századra jóval bonyolultabb. Egyrészt azért, mert az eddigi szoros kapcsolat a könyv és használójának hivatása, tevékenysége között megváltozott. A nyomtatás és a könyvek viszonylagos olcsósága lehetővé tette, hogy már nem pusztán a „szakmai” érdeklődése miatt szerezzen be valaki jogi könyveket, hanem azért is, mert érdeklik bizonyos problémák, illetve hogy legalább ilyen szinten, egy-két jogkönyv, jogszabálygyűjtemény birtoklásával felkészültebb lehessen esetleges jogi problémái megoldásában. És természetesen egyéb kultúrtörténeti folyamatok is hozzájárulnak a könyv mint médium forradalmi előretöréséhez.

A rendelkezésünkre álló forrásanyag, reprezentatív voltában is nagyságrendekkel meghaladja azt a néhány tucat oklevelet, melyek a középkor jogi könyvkultúrájának vonatkozásában rendelkezésünkre állnak.

Másrészt viszont jóval bonyolultabb az állásfoglalás, mert sokkal nehezebb körvonalazni a jogász fogalmát ebben az egyre inkább laicizálódó korszakban. A különböző kancelláriák tisztviselőit már nem lehet mint jogtudó értelmiséget külön csoportként kezelni, mert a 16. század végétől a legkülönbözőbb státusú személyek csoportja (a nádortól az udvarbírókig) folytatott fizetésért hasonlóképpen jogász tevékenységet. A jogászok között a tanultságnak valószínűleg nagyobb a szerepe volt ebben a korban is, mint például az orvosoknál, de éppen az országos méltóságot viselőknél volt rendszeres a képzetlenség: a nádor, a horvát bán, a tárnokmester és az országbíró (a négy bírói joghatóság) a 18. századig általában nem rendelkezett jogászai képesítéssel.

A bíróságok személyzete (amennyiben egyáltalán működtek), illetve a központi szervek hivatalnokai *I. Ferdinánd* uralkodása óta kaptak fizetést. De a központi tisztségviselő-

lők túlnyomó része birtokos, sőt nagybirtokos volt, s fizetésüknél lényegesebben többet költöttek a méltóságukkal járó kötelezettségekre. A kora újkor magyar „hivatalnokai” elsősorban a tekintély vagy patrónusuk kedvéért és nem a javadalmazásért dolgoztak. A társadalmi előrejutást tekintve mindenképpen előnyös lehetett a hivatalnokoskodás. Hivatali elfoglaltságuk rendkívül rendszertelen volt.

A hivattal vagy méltósággal rendelkező „jogászok” mellett a 17. században már népes volt az önálló ügyvédek, valamint az ismeretlen végzettségű, de a törvényben jártas személyek csoportja. Ezek nem alkothattak egységes réteget, hisz óriásiak voltak a társadalmi különbségek az ügyvédi tevékenységet folytatók között, jogász tevékenységük azonban nagyon hasonló volt: az ügyvédvállás jogával rendelkező nagyurak ügyeiben jártak el.

A 17. századtól azt mondhatjuk, hogy a magyar tanulási lehetőségek között gyakorlatilag jogásznak kell tekintenünk minden nemest, aki iskolázott és a birtokigazgatásban, a törvényszékek előtt, a kancelláriákban vagy a politikában használható volt, egy-egy főúr jogi és kereskedelmi ügyeit intézte, s végül annak politikai bizalmasává vált. A köznemesi státusú jogász értelmiségi politikai szerepe a 17. század első felében és közepe táján hangsúlyos szerepet kapott, de hosszú ideig később is szerepük volt a magyar politizálásban. A nemesség egyébként, mint tudjuk, azonosította magát a nemzettel. Erre a korszakra alkalmazhatjuk tehát először azt a történelmünk során többször felbukkanó paradigmát, mely szerint a magyar „jogász nemzet”.

Könnyebb valamivel a helyzet a városok igazgatását és igazságszolgáltatását végzőket jogászként megragadni, már csak azért is, mert a városok elsőfokú bíraskodásában és vezető testületeiben nagy számmal tevékenykedtek külföldön járt jogvégzetek, akik a városok jogéletére meghatározó jelentőséggel bírtak és általában, szűkebb pátriájukon belül jól nyomon követhető „szakmai” karriert futottak be.

A rendelkezésre álló könyvjegyzékek vizsgálata egyébiránt sok esetben segíti egy-egy nemes vagy polgár jogászként vagy legalábbis jogi ismereteit esetenként alkalmazó személyként való azonosítását. Természetesen módszertani kérdésként felmerülhet, hogy mi a jogi-politikai könyveknek az az aránya, amely egy ilyen jellegű azonosítást magalapozhat? Magától értetődik, hogy ezt nem lehet százalékosan kifejezni, hiszen több tényező, elsősorban az állomány összetétele is figyelembe veendő egy-egy könyvtár „jogászkönyvtárként” való meghatározásánál, ha van egyáltalán egy ilyen tipizálásnak jelentősége.

Jogi könyvek magánkönyvtárakban

A különböző forrásokból származó könyvjegyzékek – melyek magánszemélyek tulajdonában volt könyvekről, könyvtárakról tudósítanak, s melyek a ma ismert mintegy 1500 könyvlista nagy részét kiteszik – elemzése a jogtörténész számára nagyon tanulságos lehet, de az adatok feldolgozásának, sem a jogtudományhoz, sem a más tudományágakhoz sorolt könyvek esetében sem alakult ki egy általánosítható módszere. A kutatások mai állása is csak kísérleti és szükségszerűen hiányos képet eredményezhet.

Többféle úton képzelhető el a megközelítés: Rákérdezhetünk például, hogy az egyes könyvlisták jogi anyagában megmutatkozik-e a *possessor* társadalmi helyzete (nemes–polgár), általános műveltsége („értelmiségi”–„nem értelmiségi”), jogi műveltsége (*peregrinus–domidoctus*), foglalkozása (modern fogalmakkal a közigazgatásban és/vagy a jogszolgáltatásban szereplése) és ezen belül világi vagy egyházi tisztségviselőként való feltűnése. Az elhatárolási nehézségek mellett mindenképpen átfedésekkel és megállapításainkkal szemben felhozható tetszőleges számú ellenpéldával kell számolnunk az ilyen jellegű megkülönböztetéseknél.

A nemesek jogi könyvei

A viszonylag csekély számú rekonstruálható és komoly gyűjteménynek, „nagy könyvtárnak” (*Farkas Gábor*) tekinthető főnemesi könyvtárban, melyek több tudományterület-

re kiterjedő anyagot tartalmaznak, a jogi olvasmányoknak ha nem is mindig kitüntetett, de biztosított helye volt. A jogi könyvek (5–20% körüli jelenléte) ezekben a könyvtárakban nem elsősorban „szakmai” érdeklődésnek, hanem pusztán a jognak mint az általános tudáskincs elismert részének köszönhető. Ez akkor is így van, ha egyes országos vagy megyei tisztviselő főnemesei könyvtárában viszonylag nagy számban találunk jogi könyveket: *Eszterházy Pál* Fraknón a 18. század elején leltétbe helyezett hatalmas könyvtárának egy tizedét tették ki a túlnyomóan a *ius commune* irodalom körébe sorolható jogi munkák, azonban a hatalmas gyűjteményen belül háttérbe szorulnak a természettudományos munkákkal szemben. *Csáky István* főispán például kizárólag magyar jogi könyveket forgatott, a nyitrai megyei Berényi családban azonban az európai standard művek közül is hagyományozódott néhány a későbbi nemzedékekre. *Szirmay András*, aki könyvei katalógusának készítésekor ítélőbíró volt, vagyis a hazai jogélet „sűrűjében” tevékenykedett, tizenhét jogi és huszonöt politikai tárgyú könyvvel rendelkezett, melyek között éppúgy megtaláljuk *Jean Bodin*, *Hugo Grotius* és *Samuel Puffendorf* műveit, mint *Baranyai Decsi János* *Syntagmáját*, *Kithonichot* és a *Quadripartitumot*, illetve a *Corpus Iuris Civilist* is.

Vannak persze ellenpéldák is. A főispánként és törvényszéki bíróként működő báró *Forgách Imre* csak három jogi könyvet tartott szükségesnek a trencsényi evangélikus iskolának ajándékozni, a táblai assessor *Dobai Székely András* egyetlen jogi könyvvel rendelkezett, igaz az *Iustinianus* volt, valószínűleg az *Institutiók*. A 17. század egyik legnevesebb magyar jogászának, a nemes *Vittnyédi Istvánnak* hatalmas könyvtárában a jogi és politikai művek a könyvek mintegy egyötödét tették ki, ami azonban még így is a korszak egyik legnagyobb és legtartalmasabb ilyen jellegű gyűjteményének tekinthető. Kérdés, hogy mennyire tekinthető ez a *bibliotheca* a „jólmenő ügyvéd” korabeli eszköztárának vagy pedig a polgárosult, Sopronban élő jogász idomulásának az igen fejlett jogi kultúrájú város elvárásaihoz.

Általánosságban megállapíthatjuk, hogy a nemesi könyvtárakban akkor sem uralkodtak a jogi könyvek, ha a tulajdonos által betöltött tisztség ezt indokolta volna.

A peregrináció a nemesség képviselői között is nagy meghatározó erővel bírt a későbbi könyves érdeklődésre nézve, amit például a peregrináció alatt jogi tanulmányokat is hallgató Telekiek könyvtárának 18. századi anyaga is mutat. De természetesen itt is lehet ellenpéldát említeni. *Czobor Mihály*, itáliai peregrinus, a királyi tábla későbbi ülnöke közepes nagyságú könyvtárában alig tartott jogi könyveket. Csakúgy mint *Nádasdy Ferenc* is, aki utazása során jogi karokra iratkozott, és későbbi pályája is predesztinálná őt egy jelentősebb jogi kézikönyvtár birtoklására, alig rendelkezett jogi irodalommal, igaz egy glosszált *Corpus Iuris* és *Cujacius* tizenegy-kötetes kommentárja az akkori tudományos élvonal tudomásulvételét jelzi nála. Az ő példája is figyelmeztet, hogy a minőség gyakran kiegyenlíti a mennyiségi előnyöket.

A bíróságok személyzete (amennyiben egyáltalán működtek), illetve a központi szervek hivatalnokai I. Ferdinánd uralkodása óta kaptak fizetést. De a központi tisztségviselők túlnyomó része birtokos, sőt nagybirtokos volt, s fizetésüknél lényegesebben többet költöttek a méltóságukkal járó kötelezettségekre. A kora újkor magyar „hivatalnokai” elsősorban a tekintély vagy patrónusuk kedvéért és nem a javadalmazásért dolgoztak. A társadalmi előrejutást tekintve mindenképpen előnyös lehetett a hivatalnokoskodás. Hivatali elfoglaltságuk rendkívül rendszertelen volt.

A kisebb nemesi könyvtárak jegyzékei alig maradtak ránk, ennek tudható be, hogy adatok híján sem cáfolni, sem igazolni nem tudjuk igazán a paradigmászerű megfogalmazást, mely szerint *Werbőczy Hármaskönyve* a „nemesség bibliájaként” minden nemesi kúriában megtalálható lett volna. Kétségtelen, hogy a rendkívül sok kiadást megért, nagy hatású jogkönyv talán a leggyakrabban felbukkanó jogi könyv a jegyzékekben, de mai ismeretünk szerint éppúgy ott volt a jogi érdeklődésű vagy bizonyos fokig művelt polgárok polcain vagy ládáiban is, mint ahogy a nemesek könyvei között. Több esetben van rá adatunk, hogy egyetlen jogi könyvként egy-egy kisebb nemesi könyvtárban a *Tripartitum* volt jelen. Ez közvetve igazolhatja a paradigmát.

A polgárság jogi könyvkultúrája

Források tekintetében nagyságrendekkel jobban dokumentált egyes városok lakosságának könyves kultúrája, mint a nemesi családoké. Vállalva a források nem egyenletes eloszlásából adódó hibalehetőségeket, itt már jóval általánosabb, ha nem is végleges megállapításokat tehetünk.

Egyes jól dokumentált nyugat- valamint felső-magyarországi városok (Sopron, Kőszeg, Besztercebánya, Selmecbánya, Körmöcbánya) anyagának tematikus vizsgálatai már kimutatták, hogy a jogi könyvek meglehetősen nagy arányban voltak ezeken a helyeken képviselve.

A nyugat-magyarországi városok esetében érdekes, hogy a viszonylag sok jogi könyv kevés tulajdonos kezében összpontosult. Sopronban az ismert, ötnél több könyvet felvontató mintegy száz jegyzéknek csak az egyharmada tartalmaz jogi könyvet. Ezekben azonban nagy számban és arányban fordulnak elő. Nem ritka, hogy több tucat jogi könyv gazdájának mondhatta magát egy-egy ügyvéd, majd később városi tisztségviselő. Sopronban egyértelműen kimutatható a peregrináció és a jogi könyvek nagyobb száma közötti összefüggés. Egyes családok (Artner, Zuana, Poch, Fauth) több nemzedéken keresztül küldték fiaikat a különböző német egyetemek jogi karaira, s nem meglepő, hogy ezen családok könyves jegyzékeiben az európai *ius commune* irodalom igazán kiemelkedő műveit is megtaláljuk az idegen és hazai jogforrások, valamint az elemi ismereteket tartalmazó iustinianusi *Institutiok* mellett. A tucatnyi „jogászkönyvtárként” megjelölhető gyűjtemény birtokosai csaknem kivétel nélkül peregrinusok voltak, vagy családjukban joghallgató volt található. Könyveiket nem egy nyugat-európai jogász is megirigyelhette volna. A jogi tudással felvértezett soproni ügyvédet vagy hivatalnokot könyvtára szakértelmiségiként minősíti, annak ellenére, hogy egyetlen jelentősebb jegyzékben sem túlnyomó a jogi könyvek aránya. Ha ez az arány 20% körüli, már biztosan egy „profi” jogász könyvtáráról van szó.

Kőszeg kisebb forrásanyagából merítve csak egyetlen olyan könyvjegyzékkel találkozhatunk, melyben a jogi könyvek nagyobb arányban fordulnak elő. Ige, hogy ez a lista viszonylag korai: *Johannes Sagittarius* városi jegyzőnek 1603-ban európai színvonalú jogi könyvtára volt.

A felső-magyarországi bányavárosok könyvlistáinak jogi könyveit vizsgálva talán az tűnik fel leginkább, hogy a gyűjteményekben nagyszámban találunk német jogforrásokat. Vannak olyan jegyzékek, ahol csak ilyen jellegű munkákkal képviselteti magát a jogtudomány. A nyelvi preferenciát jellemzi, hogy a magyarországi anyagban csak itt bukannya fel nagyobb számban német *Tripartitum*- és *Institutio*-fordítások. Az elemi jogi ismeretek tehát a „nép nyelvén” álltak rendelkezésre. Itt találkozunk néhány szláv nyelvű jogszabálygyűjteménnyel is. Igazán meglepő jelenséggént értékelhető, hogy a bányavárosokban viszonylag ritkán tűnnek fel bányajogi szabálygyűjtemények, illetve munkák.

Besztercebánya kilencvennyolc ismert jegyzékéből ötvennégyben találunk jogi könyvet, de jelentős jogi anyagot tulajdonképpen csak néhány könyvlista tud felmutatni. Selmecen néhány jegyzői hagyatékban bukkanhatunk jelentősebb gyűjteményre, s fellehető itt egy-két igazán tartalmas könyvlista is. A jogi könyvek megoszlása szélesebb körű a bányavárosokban, mint Sopronban vagy Kőszegen, de tartalmilag jóval szegényesebb.

Az alkalmazott jog és a könyveskultúra kapcsolatára talán a legmeggyőzőbb példát a 17–18. század fordulójának pest-budai jogélete kínálja. A két város jogéletének egyetemesen érvényesülő vonása ebben korban az idegen jog uralma. A török kiűzése után a két városban egy vegyes elemekből álló jogrendszer érvényesült, mely kifejezéseit, formáit a római jogból vette, tartalmában azonban a java középkori olasz városállamok, a német részfejedelemségek és az osztrák abszolutizmus jogának legkülönbözőbb elemeit egyesítette a kamarai adminisztráció fennhatósága alatt.

Bár a polgári perekben itt alkalmazott jogszabályokról meglévő képünk nem egészen világos, a fennmaradt jogszolgáltatási anyagból mindenesetre megállapítható, hogy a pest-budai hatóságok az „általános jogok”, a „császári jogok” érvényét magától értetődőnek tekintették. Az egyetemes jog a glossátorok, kommentátorok és a német birodalmi fórumok munkája során sokszor a felismerhetetlenségig átalakított római jogot jelentette. Bónis György az akták között idézeteket talált *Iustinianus Codex*éből és *Digestáiból*. A kor jogásza a *communis opinio doctorum* alapján érveltek és római-jogi axiómákkal dobálóztak. Csak jogi tanulmányok során megismerhető kommentárokat vagy gyakorlati kézikönyveket hívtak segítségül. A középkori szerzőknél gyakrabban hivatkoztak a 16–17. századi német jogi írókra. A leggyakrabban idézett német szerző a neves büntetőjogász, *Benedict Carpzov* (1595-1666) volt. Utána még leginkább *Andreas Gail* nevét emlegették a kamarai hatóságok. Mellettük itt-ott felvillannak a római jog más magyarázóí vagy valamelyik német főbíróság gyakorlatának ismertetői (*Mynsinger von Frundeck, Besold, Brunemann, Harpprecht, Schneidewin*) mint az adminisztráció által hivatkozott tekintélyek.

E tényeket lehet azzal magyarázni, hogy a két városban ez idő tájt sok idegen ügyvéd, hivatalnok telepedett meg. De ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy az akták vizsgálata során feltűnt szaktekintélyek idézése mögött egy jelentős könyvállomány állt, melyet az a néhány, e századfordulóról ránk maradt könyvjegyzék is igazol, melyek rendelkezésünkre állnak. *Georgius Kiechel* budai városi jegyző hagyatéki könyvjegyzékében (1694), melynek több mint felét jogi könyvek teszik ki, ugyanazon jogi írók nevei köszönnek vissza, mint az aktákban. *Johann K. von Freydenberg* budai ügyvéd könyveinek valamivel később (1725) keletkezett jegyzékében azok a német és osztrák (sokszor kézíratos) jogforrások találhatók meg, melyek a város szoros kamarai irányítása alatt alkalmazásra kerültek. Az idegen jogi könyvek jelenlétét lehetne a kamarai adminisztráció hatásának tulajdonítani. De a jegyzékekben magyar forrásokat és jogirodalmat is találhatunk (Kithonich, Werbőczy), igaz azonban, hogy rájuk – az akták tanúsága szerint – senki sem hivatkozott ez idő tájt Pest-Budán.

Az ügyvédeken, városi hivatalnokokon kívül is találunk olyan polgárokat városainkban, akiknek voltak jogi könyveik. A legkülönbözőbb mesterségek űzőinek könyvei között találunk egy-egy iustinianusi *Institutiot*, valamint *Tripartitumot*. Voltak olyan tehetősebb polgárok is, akik annak ellenére, hogy közvetlenül nem foglalkoztak jogi problémákkal, mégis, könyvtárukban több jogi művet is őriztek.

A nyugat-magyarországi városok esetében érdekes, hogy a viszonylag sok jogi könyv kevés tulajdonos kezében összpontosult. Sopronban az ismert, ötnél több könyvet felvonultató mintegy száz jegyzéknek csak az egyharmada tartalmaz jogi könyvet. Ezekben azonban nagy számban és arányban fordulnak elő. Nem ritka, hogy több tucat jogi könyv gazdájának mondhatta magát egy-egy ügyvéd, majd később városi tisztségviselő.

A városi könyves-kultúra ismeretének nagy hiátusa, hogy az erdélyi szász városok mágnakönyvtáiról csak szórványos adataink vannak, s csupán egy-egy jelentősebb személyiség könyvtárának anyaga került rekonstruálásra. Emellett mintegy kilencven Besztercéről származó hagyatéki leltár vár kiadásra és alaposabb feldolgozásra az Állami Levéltárban. Felmerésre várnak a brassói és nagyszebeni levéltárak könyvlistákat rejtő forrásai is. A római jognak az erdélyi szászok jogéletében betöltött szerepével tisztában lévő jogtörténész izgalommal tekinthet a két legnagyobb erdélyi szász város könyvlistáinak elemzése elé.

A nem jogász értelmiség és a jogi könyvek

Bár az értelmiség meglehetősen alulreprezentált a könyvlistát hátrahagyottak között, de azért mégis kialakíthatunk egy bizonyos képet a jogi könyvek helyéről a nem jogász értelmiséghez tartozók könyvtáraiban.

Mind az iskolamestereknek, mind a lelkészeknek volt néhány jogi könyvük, mint azt néhány felső-magyarországi iskolai rektor hagyatéka is bizonyítja. A iustinianusi *Institutionok* különböző nyelvű kiadásai (egy helyen még görög kommentárjai is), és bizonyos jogforrások helyet kaptak az alapfokú oktatással foglalkozók könyvei között is, de elég kis hányadot képezve. Hasonlót mondhatunk két soproni orvos könyvjegyzékéről is, bár ezeknél a családi örökség vagy az orvosi hivatás mellett betöltött városi tisztség is hozzájárulhatott a jogi könyvek jelenlétéhez.

A lelkipásztorok könyvei között is találunk általában egy-két jogi könyvet; ritkább az, ha egy-egy közepes méretű könyvtárban több jogi jellegű művel is találkozhatunk. Erre bizonyosan hatással volt a környezet is, ahol az adott egyházi személy szolgált. Így *Melchior Coress* soproni evangélikus lelkész több száz könyve között nem meglepő a háromtucatnyi jogi könyv, mint ahogy *Samuel Günther* lőcsei tanár és lelkész is besorolt minden szakterületet átfogó könyvtárába kéttucatnyi jogi könyvet. Kivétel ez alól a jogi könyvet is írt, szintén tudós lelkész, *Bél Mátyás*, aki tételes jogi művet nem birtokolt, csak Grotius és Puffendorf-kiadások kelthetik fel a jogtörténész figyelmét könyvtárában. A vidéki papság körében (legyen az bármely felekezethez tartozó) azonban még ritkább volt a jogi könyvek használata.

Másként alakul a helyzet, ha a közép- és felsőpapság, illetve lelkészi réteg könyvgyűjtési szokásaival foglalkozunk. Bár *Csulyak István* református esperes alig bírt jogi olvasmánnyal, de a katolikus felsőpapság követte az évszázados hagyományt és nemcsak egyházjogi, hanem a világi jogtudomány körébe tartozó könyveket is birtokoltak, mint azt *Kutassy János* (1607) és *Forgách Ferenc* (1614) esztergomi érsekek, valamint a Verancsics család egyik listatöredéke (16. század vége) és *Georgius Himmelreich* panonhalmi kormányzóapát (1628) könyvlistái is igazolják. Az idő múltával azonban a jogi könyvek aránya az ő könyvtáraikban is visszaszorult.

Külön említést érdemelnek azon főpapjaink humanista jellegű könyvtárai, akik a magyar jogtörténetben is kiemelkedő szerepet töltöttek be: *Mossóczy Zakariás* nyitrai és *Telegdi Miklós* (1586) pécsi püspökök. Első nagyszabású törvénygyűjteményünk az ő szerkesztésükben jelent meg 1584-ben Nagyszombatban. Bár ez a kiadás nem hivatalos jellegű, a gyakorlat azonnal és általánosan elfogadta, a kéziratot törvénygyűjtemények használaton kívül kerültek. A királyhoz intézett ajánlás és a sajtóhibák jegyzéke után a könyv 1583-ig tartalmazza a törvényeket. A *decretumok*at variánsok, lapszéli és sorközi jegyzetek kísérik. Közbeszöve vonul végig a kötetben a magyar királyok életrajzsorozata. A törvényi anyag után a lovagi becsületbírósi eljárás ismertetése, esküminták, püspökök katalógusa és a *decretumok* betűrendes tárgymutatója következik. A gyűjteménynek tanító és tudományos jellegét kölcsönözik a lapszéli és sorközi jegyzetek. Ezek közül legfontosabbak a párhuzamos helyeket egymással szembeállító megjegyzések. A párhuzamos törvényhelyek szembeállítása a magyar jogi irodalomban legelőször itt fordult elő. A többi jegyzet hazai és római jogi, történeti, diplomatikai, numizmatikai és más gyakorlati ismereteket közöl.

E jegyzetek elkészítésénél Mossóczy és Telegdi a *Tripartitum*, a *Quadripartitum* és más források mellett saját könyvanyagukra támaszkodhattak. Mindkettőjük könyvtárában megtaláljuk az összes számba jöhető római és kánonjogi forrást, vagyis egyértelmű az, hogy munkájuknál saját könyveiket használták. Telegdi könyvtára a jogász szemében talán még értékesebb is Mossóczyénál, a középkori *Baldus*- és *Bartolus*-kommentárok, valamint a legjelentősebb jogi humanista, *Andreas Alciatus* kommentárjának megléte miatt. Kifejezetten nagy jogi műveltségre utal mindkét könyvanyag.

Más humanista könyvtárak

Jogtörténeti érdekességgel bírhat *Zsámboky János* könyvtárának jogi anyaga is, hiszen ő volt az, aki az első nyomtatott törvénygyűjteményt szerkesztette és Bonfini történeti munkáinak függelékeként 1581-ben kiadta. Zsámboki művével nem kívánt teljes gyűjteményt adni, s hangsúlyozta, hogy a bírósági használatra egy méltó, külön gyűjteményt kellene szerkeszteni. Az előszó végén, egy teljesebb törvénytár kiadása tekintetében utalt Mossóczy Zakariás törekvéseire. A Zsámboky-féle függelék *decretum* anyaga 1486-ig terjedt, s megegyezik, kevés eltéréssel a későbbi *Corpus Iuris Hungarici* anyagával.

Zsámboky többször kiadta a *Tripartitum*-ot is (először 1572-ben), méghozzá a használatot megkönnyítendő indexszel együtt. Egyik *Tripartitum*-kiadásában (1581) a törvények tárgymutatója is megtalálható. Ezen *Index seu Enchiridion* szerzője valószínűleg *Telegdi Miklós* lehetett. A mutató nemcsak az összes törvények, hanem a *Tripartitum* tárgysorozatát is közli, hetvenöt nyomtatott oldalon ezer-ezerkétszáz címszóban.

A római jog hazai ismeretére rendkívül jelentős hatással volt az a tény, hogy ebbe a *Tripartitum*-kiadásba, *Regulae Iuris Antiqui* címen, a toldalékok közé Zsámboky római jogi regulákat is felvett, melyek a 17. századi kiadások révén bekerültek a hivatalos *Corpus Iuris Hungarici*-be is.

A római jog hazai ismeretére rendkívül jelentős hatással volt az a tény, hogy ebbe a Tripartitum-kiadásba, Regulae Iuris Antiqui címen, a toldalékok közé Zsámboky római jogi regulákat is felvett, melyek a 17. századi kiadások révén bekerültek a hivatalos Corpus Iuris Hungaricibe is.

Zsámboky könyvtárának jegyzéke teljes mértékben igazolja a tudós szerkesztési lehetőségeit. A magyar jogforrások és mutatóik kéziratai mellett a római jogi források és modern jogi munkák egyaránt megtalálhatók voltak 1587-ben leltározott könyvtárában. Zsámboky jogászai énjének további kutatásához ez a tény nem elhanyagolható támpontul szolgálhat.

Annál meglepőbb a kor másik jelentős humanistája, a kalandos életű és fiatal korában a pádovai jogi egyetemen négy évet eltöltő *Dudith András* könyvtárának töredékében (mintegy 10 százalékában) rekonstruált anyaga. Egy *Institution* kívül a kitüntetett jogi érdeklődést csak három kisebb korabeli tankönyv (*Drosaeus*, *Happeli*, *Lagus*), valamint érdekességként egy későbizánci jogkönyv (*Hexabiblos*) jelzi. Kérdés persze, mennyire reprezentálja az öt-hatezer kötetes könyvtárat az ismert negyedfélszáz könyv. Az olasz egyetemeken használt jogi könyvek teljes hiánya azt sugallja, hogy ezen a területen is nagy hiátusokkal kell megbékélnünk.

Az olaszországi jogtanulás 16. századi kellékeiről, ekkor használatos jogi kézikönyveiről jó áttekintést kapunk *Augustinus Sbardelatti* (Dudith) esztergomi prépost 1534-ben adósság fejében lefoglalt könyveinek jegyzékéből. A *Corpus Iuris Civilis*- és *Institutio*-kommentárok valamint a görög *Authentica* mellett *Bartolus* és *Jason de Majno* egy-egy műve, valamint *Azo Summája* és a modernebb, humanista jogászok közül *Alciatus* és *Budaus* művei voltak a fiatal klerikus kézikönyvei. Megjegyzendő, hogy *Sbardelatti* a

filológiai érdeklődésű klerikus-jogászok sorából került ki. Ezt igazolja, hogy hetvenkötetes könyvtárának csak hetedrésze jogi jellegű mű, a többi főleg ókori auktor munkája.

A jogi könyvek iránti érdeklődést jól mutatná, ha ismernénk olyan könyvkereskedői leltárokat, melyek egy adott kor és terület „kelendő” olvasmányait tartalmazzák. A néhány megközelítőleg ilyen jellegű jegyzék alapján nem alkothatunk igazából véleményt.

Rejtélyesen érdekes nagy jogi választékával az az 1720-ban Frankfurtból Eperjesre küldött, feltehetően megvásárolt két láda könyv, melyet Boroszlón nézett át a cenzor és engedett tovább Magyarország felé. A százhusz jogi mű között több évtizeddel korábban kiadott értékes és neves jogi könyvek éppúgy találhatók, mint német és magyar jogforrások. Ez a tény is igazolja talán, hogy a jogi könyvek elsődleges kinyomtatási és beszerzési terepe is a német városokban volt. Kérdés, mennyire tekinthető mérvadónak az említett lelet a könyvbeszerzési gyakorlat tekintetében.

Jelen tanulmányunk kereteit szétfeszítené azon kérdés felvetése, hogy milyen mértékben rendelkeztek az egyes világi és egyházi intézmények jogi könyvekkel? Ezen nem elhanyagolandó és igen fontos kérdés elemzése azonban már egy későbbi dolgozatra marad. Az ez irányú munkák fontosságát alátámasztandó, csak utalunk az iskolák könyvtárainak fontos szerepére, s kiemljük a brassói iskola 1668-as katalógusában feltűnő jelentős jogi gyűjteményét (amely kétszerese az ottani orvosi könyvek gyűjteményének), valamint a rekonstruált kolozsvári jezsuita egyetem római jogi forrás- és kommentár-műveit. Különleges figyelmet igényelnek a kollégiumi könyvtárak, mert ezen intézményekben kell keresnünk a hazai jogoktatás első műhelyeit. Könyvállományuk megismerése ezért sem tekinthető mellékes feladatnak. További elemzésre vár a pozsonyi jezsuita rendház igazán impozáns, minden korabeli jogirodalmi igényt kielégíteni képes könyvállománya, de a többi egyházi gyűjtemény is. Érdekes tényként említhető továbbá egyes városi könyvtárak csaknem teljes közömbössége a jogi irodalom iránt. Kassa városának 1670 körüli katalógusa példának okáért elvéve tartalmaz jogi könyvre utalást, ugyanakkor az orvostudományi könyvek viszonylag gyakoriak benne. Kőszeg 1614-ben összeírt hetven könyvből csak kettő a jogi könyv, 1660-ban a csaknem háromszázötvenből „már” tíz.

Írásunk egyetlen célja az volt, hogy az érdeklődőket megismertesse egy, a jogtörténettudományban még viszonylag ritkán alkalmazott megközelítési lehetőséggel. A problémafelvetéssel kapcsolatos talán hosszadalmas fejtegetések, a felvetett, de elvarratlan szálak, a példák, mind-mind arra utalnak, hogy az olvasmánytörténeti adatok felhasználhatóságát illetően – nemcsak a jogtudomány terén – meglehetősen sötétben tapogatózunk. A témában rejlő néhány izgalmas lehetőség azonban talán ennek ellenére is világosság válhatott az olvasó számára.

Irodalom

- Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 11–20.* Sorozatszerkesztő: KESERŰ BÁLINT. Szeged 1983–1996. Felsorolásukat lásd *Monok István* közleménye után.
- BÓNIS GYÖRGY: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Kolozsvár 1947.
- BÓNIS GYÖRGY: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Bp. 1971.
- BÓNIS GYÖRGY: *Középkori jogunk elemei*. Bp. 1972.
- BÓNIS GYÖRGY: *A jogtudó értelmiség a középkori Nyugat- és Kelet-Európában*. Bp. 1972.
- SZABÓ BÉLA: *Frühneuzeitliche Rechtsrezeption in Ungarn und Siebenbürgen*. Siebenbürgische Semesterblätter, 1996, 6–11. old.